

Stjepan Tot

preddiplomski studij povijesti: Povijest Jadrana i Mediterana
Sveučilište u Dubrovniku

Andrew B. McGowan, *Ancient Christian Worship: Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective* (Grand Rapids: Baker Academic, 2014), 320 str.

Knjiga *Ancient Christian Worship: Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective* australskoga anglikanskog svećenika i povjesničara Andrewa B. McGowana bavi se počecima kršćanstva i razvojem kršćanskoga bogoslužja tijekom antike. Služeći se izvornom građom iz prvih stoljeća kršćanstva, kao i suvremenom znanstvenom literaturom, autor istražuje i pomno analizira različite segmente liturgijske prakse kršćanskoga kulta u njegovim početnim stadijima.

Njegova predodžba o pojmu *worship* (obožavanje, bogoslužjenje) ne ograničava se samo na usko područje izvršavanja određenih „vanjskih“ liturgijskih radnji već obuhvaća široki spektar različitih aspekata ranokršćanskoga života. Prema tome, baveći se onime što naziva *worship*, McGowan proučava, između ostaloga, i molitveni život kršćanskih vjernika, kako onaj u javnoj, tako i onaj u privatnoj sferi. Kako bi rasvijetlio tu temu, autor se koristi novozavjetnim izvorima koji se dotiču Isusove molitve, kao i molitve njegovih učenika te prvih kršćanskih zajednica. Kao izvor za rekonstrukciju molitvenoga života prvih kršćana poslužio mu je i spis *Didaché*, najstariji sačuvani nekanonski kršćanski tekst. Također, služi se i djelima crkvenih otaca Tertulijana, Klementa Aleksandrijskoga, Origena i drugih, a dosta pažnje posvećuje i prikazu molitvenoga života u spisu *Apostolska tradicija*.

Osim toga autor se dotiče i nastanka raznih vjerskih običaja i svetkovina. Primjerice, potkrepljujući svoje tvrdnje zapisima crkvenih otaca poput Justina, Tertulijana i drugih, autor razmatra praksu okupljanja kršćanskih vjernika nedjeljom i njihovo shvaćanje nedjelje kao dana Gospodnjega. Naime, nedjelja je prema rimskoj percepciji bila „dan sunca“, ali je u kršćanskome shvaćanju ujedno bila i dan Isusova uskrsnuća. Pojedini su je crkveni oci stoga shvaćali kao „osmi dan“ odnosno dan „novoga stvaranja“. Prema tome, nedjelja je u kršćanstvu postala protuteža židovskoj suboti te dobila status dana Gospodnjega.

Osim proučavanja svetkovina u starokršćanskome razdoblju, McGowan razmatra i ranokršćanski mentalitet, objašnjavajući kako su kršćani iz

prvih stoljeća Crkve doživljavali svoj život, kršćanstvo i druge kultove. Naime, kršćani su euharistiju percipirali kao mnogo primjereniji način bogoslužja od prinošenja krvnih i nekrvnih žrtava, što je bila praksa drugih kultova. Oni su poganske žrtve doživljavali kao neučinkovite i u njima nisu vidjeli nikakvu svrhu. Naime, radilo se zapravo o zastupničkim žrtvama, odnosno o žrtvama koje su nadomjestak za jedinu pravu žrtvu, koja je, prema kršćanskome shvaćanju, podrazumijevala žrtvu Isusa Krista. Stoga kršćanska liturgija nije odbacila žrtvenu praksu. Prema kršćanskome mišljenju, smrt Bogočovjeka Isusa Krista na križu bila je žrtva koja je otkupila grijeha ljudi, a ta se žrtva svaki put obredno ponavlja u euharistiji. Prema tome, razlika između euharistije i žrtvene prakse nekršćanskih kultova uvelike je utjecala na stvaranje kršćanskoga mentaliteta i razvoj percepcije drugih kultova.

U poglavlju *Meal: Banquet and Eucharist* McGowan euharistijsko bogoslužje povezuje s grčko-rimskim gozbama, koje su se, u nešto drukčijemu obliku, održavale i u Palestini među židovskim vjerskim zajednicama u antičkome razdoblju. Svoje zaključke autor potkrepljuje izvorima i dosadašnjim znanstvenim saznanjima brojnih istraživača starokršćanskoga bogoslužja, među kojima vrijedi izdvojiti Dennisa E. Smitha i Paula F. Bradshawa. Autor objašnjava značenje i važnost koju euharistija ima za rane kršćane te analizira molitvene formule korištene u ranokršćanskoj liturgiji. Osim toga McGowan se osvrće i na pogrebne gozbe, okupljanje vjernika na grobovima mučenika i donošenje hrane na grob preminule osobe, povezujući te starokršćanske običaje s rimskom pogrebnom praksom. Također, posebnu pozornost posvećuje praksi razmjenjivanja poljupca mira na liturgijskim slavljinama, koja je u Crkvi s vremenom nestala, donoseći kritička mišljenja Atenagore, Ciprijana i Klementa Aleksandrijskoga o toj temi. Naposljetku McGowan rekonstruira tijek mise u 4. stoljeću.

U poglavlju *Word: Reading and Preaching* autor posebnu pozornost posvećuje ulozi biblijskih tekstova u ranokršćanskome životu. Pri bavljenju tom problematikom, koristeći se zapisima Filona Aleksandrijskoga, novozavjetnim izvorima te suvremenim znanstvenim spoznajama, autor objašnjava ulogu čitanja svetopisamskih tekstova u židovstvu i subotnjoj službi u sinagogama. Osim toga autor se bavi i kršćanskim prihvaćanjem čitanja svetopisamskih tekstova. McGowan se također pita koji su se tekstovi koristili u liturgiji rane Crkve, čime zadire i u pitanje kanonizacije biblijskih tekstova. Osim toga u svojem istraživanju pokazuje i interes za svećeničko propovijedanje Riječi u ranome kršćanstvu. Bavi se prvim kršćanskim homilijama, propovijedanjem kršćanstva među njegovim pripadnicima, ali se dotiče i propovijedanja među sljedbenicima drugih kultova.

Poglavlje *Music: Song and Dance* McGowan posvećuje sakralnoj glazbi u ranokršćanskome razdoblju. Objašnjava ulogu koju su glazba, pjesma i ples imali u životima ranokršćanskih vjernika te njihov utjecaj na bogoslužje. Osim toga autor iznosi stavove nekih crkvenih otaca o pitanju korištenja glazbe u liturgijskoj praksi. Primjerice, Ignacije Antiohijski doživljava sakralnu glazbu kao sliku same crkvene zajednice. S druge strane, Klement Aleksandrijski bio je izrazito oprezan kod pitanja korištenja glazbe u liturgiji i na okupljanjima kršćanskih vjernika. Smatrao je kako glazba i pjesma trebaju imati svoje mjesto u kršćanskome bogoslužju, ali bi trebale služiti kao „duhovna hrana“,

odnosno upućivati na Boga, a ne ljude odvoditi od Njega. Iznoseći stavove crkvenih otaca o sakralnoj glazbi, autor čitateljima pruža vrijedno svjedočanstvo o shvaćanju uloge i važnosti liturgijske glazbe u životu rane Crkve.

Poglavlje *Initiation: Baptism, Anointing, and Foot Washing* donosi obradu različitih aspekata kršćanske inicijacije, ponajprije obreda krštenja. Nakon pružanja uvida u praksu ritualnoga pročišćenja u židovskoj religiji autor objašnjava po čemu se kršćanski obred krštenja razlikuje od te prakse. Piše o krštenju kao o inicijacijskome ritualu kojim neofit postaje „nanovo rođen“, što potkrepljuje mišljenjima brojnih ranokršćanskih autora. McGowan piše o načinima na koje se izvodio obred te o osobama koje su ga mogle vršiti, usputno se dotičući i uloge koju su u tome pogledu imale đakonise. Naime, u starokršćanskome je razdoblju postojala institucija ženskoga đakonata, koju spominju dva starokršćanska spisa, *Apostolska konstitucija* i *Didascalia Apostolorum*, a uloga đakonisa bila je usko povezana s vršenjem obreda krštenja žena. Pitanje ženskoga đakonata u današnje je vrijeme vrlo aktualno s obzirom na to da se u Katoličkoj crkvi vodi rasprava o pitanju svećeničkoga ređenja žena, a u nekim je reformiranim Crkvama ta mogućnost već otvorena. Uz krštenje autor piše i o obredu polaganja ruku, činu pomazanja te još nekim obredima kao o svojevrsnim inicijacijskim ritualima unutar kršćanstva.

U poglavlju *Prayer: Hours, Ways, and Texts*, koje se bavi kršćanskom molitvom i njezinom ulogom u svakodnevnome životu ranokršćanskih vjernika, autor objašnjava kada je započinjalo vrijeme molitve i koje su se molitve najčešće molile. Dijelom je njegova interesa i kršćanski post te njegova uloga u životu vjernika. Međutim, nedovoljno je istraženo mišljenje pripadnika različitih kršćanskih sljedbi o postu jer se upravo u njemu ogleda njihovo shvaćanje zemaljskoga života odnosno materijalnoga svijeta. Naime, neke su kršćanske sljedbe koje su imale snažno naglašena gnostička obilježja sve ono što se javlja u materijalnome obliku doživljavale kao negativno, što je dovodilo do njihova prenamaglašenog asketizma, koji se ogledao i u njihovu pristupu postu. Autor u istome poglavlju iznosi i mišljenja raznih crkvenih otaca o molitvi, koja svjedoče o različitostima molitvene prakse ovisno o smještaju pojedinih crkvenih zajednica.

Posebna je pažnja posvećena svetome vremenu, rezerviranome za slavljenje blagdana, o čemu McGowan piše u poglavlju *Time: Feasts and Fasts*. Autor objašnjava kršćansku praksu okupljanja nedjeljom, nastanak i značenje Uskrsa te još nekih kršćanskih svetkovina. Također, uviđa jasnu razliku između „žalosnih“ i „radosnih“ dana, odnosno dana posta i dana kada je sva hrana dopuštena, što je određeno karakterom pojedinoga blagdana. Naime, kršćani su postili srijedom s obzirom na to da je riječ o danu kada je Juda izdao Isusa, a petkom jer je Isus toga dana umro. Isto tako, korizmeni je post povezan s kršćanskom potrebom za pokajanjem zbog grijeha koji su počinjeni nakon krštenja, a njegovo četrdesetodnevno trajanje podsjeća na Isusov post u pustinji, koji je trajao 40 dana. Radi se zapravo o pripremi za svetkovanje Uskrsa, a slično je i s adventskim postom, kojim se Crkva priprema za slavljenje Božića.

Odnos kršćanstva prema drugim kultovima u knjizi je prikazan na već spomenut način. Naime, kršćani su euharistiju promatrali kao prikladniji bogoštovni čin od prinošenja žrtava u drugim kultovima. Međutim, neki drugi

rituali koji su po svojem karakteru bili vrlo slični kršćanskima uopće nisu istraženi. Primjerice, nedostaje usporedba blagovanja kršćanske euharistije s primanjem pričesti u Mitrinu kultu, o kojemu vjerojatno svjedoče mitrički reљеfi s prikazom gozbe. Također, nisu osobito istraženi ni drugi aspekti odnosa kršćanstva i drugih kultova.

McGowan u svojoj knjizi precizno zaključuje kako najstarije kršćansko razdoblje obilježava raznolikost vjerskih ideja i liturgijske prakse. Naime, razdoblje do Nicejskoga sabora vrijeme je razvoja kršćanske teološke misli i obredne prakse, period u kojemu sve kršćanske skupine nisu mogle djelovati jedinstveno, s jedinstvenim vjerovanjima i vršeći iste liturgijske radnje. Prema tome, autor zaključuje kako prije Nicejskoga sabora ne možemo govoriti o kršćanskome pravovjerju, odnosno po crkvenim autoritetima proglašenoj jedinstvenoj vjeroispovijesti sljedbenika kršćanskoga kulta. No, raznolikost vjerskih ideja i liturgijske prakse različitih kršćanskih zajednica u knjizi nije dovoljno prezentirana. Naime, iako su podaci o toj temi često fragmentarni i premda se u istraživanju te problematike uvelike treba osloniti na crkvene oce poput Ciprijana, Tertulijana i Ireneja Lionskoga, koji su o tome pisali iz svoje perspektive, braneći vlastite stavove, McGowan nije posvetio mnogo pozornosti onim kršćanskim sljedbama koje su crkveni autoriteti proglasili heretičnima.

Bez obzira na spomenute nedostatke autorov izbor relevantnih tema iz ranokršćanske povijesti i njihova kvalitetna obrada u knjizi *Ancient Christian Worship* predstavljaju velik doprinos razumijevanju prvih stoljeća kršćanstva i života kršćana u tome razdoblju. McGowanova razmišljanja i zaključci jasno su i precizno izraženi, a njegova je knjiga kvalitetna kompilacija dosadašnjih saznanja o ranokršćanskome bogoštovlju. No, posebna vrijednost knjige leži u tome što se autor ne bavi isključivo liturgijskim aspektima bogoštovlja odnosno poviješću liturgije, koju doživljava ne kao statičan, već kao stalno promjenjiv segment kršćanskoga života, nego u svoje istraživanje uključuje i druge aspekte vjerskoga života rane Crkve, što je osobito važno jer je takav pristup ovoj temi koristan za daljnja povijesna istraživanja.